

גיליון מורחב
במלאת 40 שנה לנפילתו
של שלמה אומן ז"ל עקה"ש
ובסופו רשימת הספרים שנסקרו ב'המעין'

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המעין

גיליון 242 • תמוז תשפ"ב
[כרך סב, גיליון ד]

הַמַּעֲיָן

בתוכן:

- 5 ..... יוידע קספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים' / **דבר העורך**
- 7 ..... על שלמה אומן ז"ל
- 11 ..... ביוריים הלכתיים ויחסם למציאות / **שלמה אומן ז"ל**
- 16 ..... מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל / **שלמה אומן ז"ל**
כל קבוע כמחצה על מחצה / **הרב אופיר סעדון**; תגובה: **פרופ' יונתן אומן**,
- 17 ..... **פרופ' ישראל אומן, שהם בריס**

איגרות גדולי ישראל

- 26 ..... איגרות רידב"ז אל רש"י הילמן זצ"ל בעל 'אור הישר' / **רבי יעקב דוד וילובסקי זצ"ל** (רידב"ז)
- 29 ..... בעניין קנין בשבת / **הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל**

הלכה ואקטואליה

- 32 ..... חיוב מזונות הילדים / **הרב דוד ברוך לאו**
- קימה לכבוד רבו בזמננו / **שלום ניסים בוזגלו, ישי בורנשטיין**
- 47 ..... נספח: **מכתב הרב יצחק יוסף**
- 54 ..... האם מותרת 'המתת חסד' על ידי אמירה לגוי? / **הרב יצחק רונס**
דינו של בשר מתורבת מביצת תרנגולת או מביצית מופרית של פֶּרָה / **הרב פרופ' ארי**
- 65 ..... **זיבוטפסקי והרב יואל קניגסברג**; תגובה: **הרב זאב וייטמן**; תגובת המחברים ...
האם יש מקום לשימוש במכשיר "אמזון אֶקו" ודומיו בשבת? / **הרב איתן קופיאצקי**
- 77 ..... נספח: **מכתב הרב דוב ליאור**

ענייני שמיטה

- 91 ..... חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח / **שי ואלטר**
- "בחריש ובקציר תשבות" – שיטת הרמב"ם: שיעור ודברים לזכרו של
- 102 ..... מו"ר הגאון המופלא רבי שלמה פיער זצ"ל / **פרופ' דוד הנשקה**
- ביוריים בעניין פירות שביעית בצה"ל / **הרב מרדכי עמנואל**;
- 116 ..... תוספת מאת **הרב אליעזר רייכמן**

ביורוי הלכה

- 126 ..... לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר' / **פרופ' יוסי כץ**
- 135 ..... 'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שקעבר למעשר / **הרב מיכאל דושינסקי**

עוד על שיטת הרב שאול ישראלי זצ"ל בפרשת 'האח והאחות' לאור ממצאים חדשים /
140 הרב אורי רדמן .....

לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה': האם קטנו התרגומים הארצישראלים מפשוטו
של מקרא? / הרב ד"ר מרדכי הלפרין .....

תפילה ולשון הקודש

156 מיפוי נוסחי התפילה / הרב אהרן גבאי .....

לשון הקודש או שפה שמית? תורה ומדע בשאלת מוצא הלשון העברית /
185 הרב ד"ר יהונתן וורמסר .....

תגובות והערות

עוד בעניין פירסום מכתבים אישיים ישנים / הרב עמיחי כנרת; 'מבורכת ה' ארצו' /
196 הרב איציק אמת; תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...

זיכרון להולכים

הספד על הרב שלמה גורן זצ"ל / הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל .....

"מה' מצַעֲדֵי גֶבֶר וְאָדָם מֵהַ יָבִין דְּרָפֹו": דברים לזכר דודי פרופ' יעקב שויקה ז"ל /
204 הרב חיים סבתו .....

208 משה עבד ה': על סבא הרב פרופ' משה דוד טנדלר זצ"ל / הרב שמואל רפפורט .....

ארבעה כתרים: מחשבות וזיכרונות לזכרו של רבינו הרב שמחה הכהן קוק זצ"ל /
212 הרב יהושע וייסינגר .....

על ספרים וסופריהם

שרידים מפירושו למסכת אבות המיוחס לריטב"א או לתלמידו / פרופ' יעקב שמואל שפיגל
218 אקדמות למהדורה מתוקנת של מורה נבוכים בתרגום רבי שמואל אבן תיבון /

240 הרב יהודה זייבלד .....

255 התרגום החדש לאנגלית של ספר 'שומר אמונים' לרבי יוסף אירגס / פרופ' עווד ישראלי
להגהות על הש"ס מאת הרא"מ הורוויץ מפינסק זצ"ל וילקוט המפרשים החדש' של

מהדורת 'עוז והדר' / הרב יעקב טריביץ .....

259 קווים לדרכי לימודו ולמדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל,
עי"פ הקדמתו לשו"ת 'ביע אומר' / הרב נתן קוטלר .....

264 .....

274 נתקבלו במערכת .....

309 רשימת הספרים שנסקרו במדור 'נתקבלו במערכת' בגיליונות 'המעין' .....

379 רשימת הספרים שנכתבו עליהם מאמרי סקירה וביקורת בגיליונות 'המעין' .....

388 רשימת המאמרים בכרך סב [גיליונות 242-239] .....

גיליון מורחב זה של 'המעין'

מוקדש לזיכרו של

שלמה אומן הי"ד

בן נאמן לחינוך בשיטת 'תורה עם דרך ארץ'
במלאת ארבעים שנה למותו על קידוש השם

וכן לזיכרו ולכבודו

של מייסד 'המעין' ועורכו הראשון

מורי ודודי היקר

פרופ' מרדכי ב"ר יצחק ברויאר ז"ל

תנצב"ה

קרן תהילה

עזרא ולורן מרקין

ניו יורק

* * *

'המעין' - כתב עת היוצא לאור ע"י מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים

מיסודו של 'מוסד יצחק ברויאר' שע"י פועלי אגודת ישראל

מייסד (תשי"ג) ועורך: פרופ' מרדכי ב"ר יצחק ברויאר
עורך אחראי (תשכ"ד-תשס"ב): ר' יונה עמנואל
תנצב"ה

המערכת: ד"ר שמעון בולג ז"ל | הרב שמעון שלמה גולדשמידט, אלון שבות
הרב מיכאל ימר, שעלבים | הרב בועז מרדכי, נריה | פרופ' זהר עמר, נוה צוף
יהודה פרוידגיר, ירושלים

העורך: הרב יואל קטן, מכון שלמה אומן, ישיבת שעלבים 9978400

טל': 08-9276664; פקס: 08-9276664; דואר אלקטרוני: wso@shaalvim.co.il
למינויים, וכן למינויים אלקטרוניים ללא תשלום, נא לפנות למכון שלמה אומן

© כל הזכויות שמורות

המשתתפים בגיליון זה:

פרופ' יהונתן אומן, דרך חברון 58, ירושלים 9351307. yaumann@gmail.com
פרופ' ישראל אומן, גדליהו 1, ירושלים 9355501. raumann@math.huji.ac.il
הרב אציץ אמתי, טנא-עומרים 9040800. morag888@gmail.com
שלום ניסים בוזגלו, הראל 21, יד בנימין 7681200. akuobhxo@gmail.com
ישי בורנשטיין, רוזובסקי 7/11, פתח תקוה 4974418. ishaybo11@gmail.com
שהם בריס, רבי טרפון 8, ירושלים 9359208. shoham.baris@gmail.com
הרב אהרן גבאי, הרצל 87/9, אופקים 8752067. a0533171725@gmail.com
הרב מיכאל דושינסקי, פראג, צ'כיה. midushy@gmail.com
Michael Dushinsky Jeruzalemska 7, 110 00 Prague 1, Czech Republic
הרב ד"ר מרדכי הלפרין, מן 4, ירושלים 9371100. mswltd@gmail.com
הרב פרופ' דוד הנשקה, האדמו"ר מרוז'ין 7, ירושלים 9387007. henshke@mssc.huji.ac.il
הרב ד"ר שי ואלטר, מנוחה ונחלה 15/15, רחובות 7620916. swa@zahav.net.il
הרב ד"ר יהונתן וורמסר, באר שבע 8\4, בית שמש 9909663. yowormser@gmail.com
הרב זאב וייטמן, אלון שבות 9043000. zeevwe@gmail.com
הרב יהושע וייסינגר, הרב ניסבויס 11, ירושלים 9542717. yweisinger@gmail.com
הרב פרופ' ארי זיבטפסקי, השושן 6 א, בית שמש 9959006. zivotoa@mail.biu.ac.il
הרב יהודה זייבלד, הרב הירש 17, בני ברק 5151012. yehuda10@enativ.com
הרב יעקב טריביץ, יצחק טבנקין 6/8, ירושלים 9735826. rachel.treb@gmail.com
הרב יצחק יוסף, הראשלי"צ הרב הראשי לישראל, רח' אהליאב 5, ירושלים, 9446778. rabbis@rab.gov.il
הרב פרופ' עודד ישראלי, נס הרים 9988500. oylisraeli@gmail.com
הרב עמיחי כנרתי, איתמר 4483400. esa@etrog.net.il
פרופ' יוסי כץ, רשב"א 13, ירושלים 9226407. katzyo1@013.net
הרב דוד ברוך לאו, הרב הראשי לישראל, רח' אהליאב 5, ירושלים, 9446778. rabbia@rab.gov.il
הרב חיים סבתו, דרך מצפה נבו 59, מעלה אדומים 9841044. sabatoh21@gmail.com
הרב עו"ד אופיר סעדון, גרוטו אלכסנדר 5/27, פ"ת 4951927. ofir@saadonlaw.com
הרב יואל עמיטל, קרית חינוך שעלבים 9978400. yoel.amital@gmail.com
הרב מרדכי עמנואל, ישמה ישראל 22/3, ביתר עילית 9055722. 274more@gmail.com
פרופ' אביעזרי פרנקל, מדעי המחשב, מכון ויצמן, רחובות 7630502. Aviezri.Fraenkel@weizmann.ac.il
הרב נתן קוטלר, אביעד 18 ב, ירושלים 9370326. natanorot@gmail.com
הרב איתן קופיאצקי, האלון 43, אדורה 9041500. ekupietzky@gmail.com
הרב יואל קטן, מכון שלמה אומן, שעלבים 9978400. wso@shaalvim.co.il
הרב יואל קניגסברג, לונדון, אנגליה. joelken@gmail.com
הרב אורי רדמן, עמק איילון 16, שוהם 6083516. urired@walla.com
הרב יצחק רונס, נחל נחשון 1, בית שמש 9909201. yroness@gmail.com
הרב אליעזר רייכמן, ת"ד 348, נוף אילון ב 9978500. neomi56@neto.net.il
הרב שמואל רפפורט, אור החיים 26, תפרח 8510200. shmuelr00@gmail.com
פרופ' יעקב שמואל שפיגל, הרב נריה 5, פתח תקוה 4975205. Yaakov.Spiegel@biu.ac.il

‘יודע מספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים’

פסיקתא רבתי יב: מעשה ברבי חייה ורבי נתן שהיו מהלכים בבית הקברות, ובירך אחד מהם ‘ברוך היודע מספר כולכם’. אמר לו חברו, וכי יודעים המתים מאומה? אמר לו חברו, אין בין המתים לחיים אלא דיבור בלבד, שנאמר ‘יעלו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם’ (תהלים קמט, ה).

ומקשה הרב אלישיב זצ"ל (בהערותיו על מסכת ברכות נח, ב): ‘יש לעיין, מהו השבח בזה שה’ יודע מספר כולם? וכי יש מעלה במניין כזה, הרי כל אחד יכול למנות ולרשום! עוד יש לעיין בזה, אמאי מברך ברכה זו ברואה בית קברות דווקא?

והנראה בזה שמשבח להקב"ה שמונה [לא רק את מספרם אלא גם את] מעלתם ואיכותם [של הנפטרים], ויודע כל אחד מהם כנגד מה הוא שקול, שיש ששקולים אף כנגד שישים ריבוא’...

ארבעים שנה חלפו מאז נפל יקירנו ר’ שלמה אומן הי"ד על קידוש השם במלחמת שלום הגליל, כשהוא מותיר אחריו את משפחתו הצעירה ואת משפחתו המורחבת ואת רבותיו ואת תלמידיו ואת חבריו הרבים בכל המעגלים שהקיפו אותו אבלים וכואבים. שלמה בלט כל חייו בין חבריו וחניכיו ובעיני מוריו ורבותיו ומפקדיו כילד ונער ובחור ואדם משכמו ומעלה, ‘ראש גדול’ שדבריו נשמעים, שהנהגותיו מכובדות, שכישרונותיו הברוכים בתחומים כה רבים מקיפים אותו בכמין הילה של מיוחדות ואצילות. עתידו היה פרוש לפניו - ואיננו, כי לקח אותו אלוקים. רק הקב"ה יודע כנגד מה שקול שלמה אומן, כמה תורה וכמה חוכמה וכמה מעשים טובים חסר העולם בלעדיו. ה’ נתן וה’ לקח יהי שם ה’ מבורך.

כמה שנים אחר נפילתו רחש ליבם של הוריו, של דודו הרב מאיר שלזינגר שליט"א ראש ישיבת שעלבים דאז, של חותנו עוה"ד חיים קהן ושל ידיד המשפחה הרב יוסף בוקסבוים ראש מכון ירושלים, דבר טוב - להקים לזיכרו שלוחה של מכון ירושלים על יד ישיבת שעלבים, בה יעסקו רבנים ואברכים בהוצאה לאור של ספרי קדמונים בהדרכת חכמי מכון ירושלים. כך קם מכון שלמה אומן, שאני הקטן זוכה לעמוד בראשו בשנים האחרונות, שנותן את חלקו במהפכת הספרות התורנית שמתרחשת לנגד עינינו, ומכבד את זיכרו של שלמה ז"ל, ששפתיו דובבות עם כל ספר חדש ומתוקן שיוצא לאור ע"י המכון שנקרא על שמו (בשנת תשפ"ב זכינו להוציא לאור חמישה ספרים חדשים חשובים ומכובדים, כה יתן ה’ וכה יוסיף).

כתב העת ‘המעין’, שהוקם בשנת תשי"ג ע"י מוסד יצחק ברויאר שע"י פועלי אגודת ישראל, כבר נמצא שנים רבות באחריות מכון שלמה אומן. לרגל מלאת ארבעים שנה לנפילתו החליטו ראשי המכון וחברי מערכת ‘המעין’ להקדיש גיליון מורחב

לכבודו ולזיכרו, ובו דברים שלו ודברים עליו, והמשך ביאור סוגיא שאביו פרופ' אומן שיח' עוסק בה שנים רבות בעקבות הפניית תשומת לבו אליה ע"י שלמה ז"ל. בגיליון מכובד ומכבד זה כלולים עשרים וכמה מאמרים חשובים ומיוחדים, ובהם כמה מאמרים גדולים בכמות הרבה יותר מהמקובל ב'המעין', כמו המאמר המכונן של הרב אהרן גבאי בו הוא מְמפה את נוסחי התפילה השונים בישראל ומראה את דרך השתלשלותם מאז תוקן נוסח התפילה בידי חז"ל, או המאמר הגדול של פרופ' יעקב ש' שפיגל שבו הוא מזהה ומהדיר שרידים מפירוש עתיק על מסכת אבות, או מאמרו המקיף של הרב זייבלד על הנוסחים השונים של תרגום ר"ש אבן תיבון למורה נבוכים. גם שני הרבנים הראשיים שליט"א מתארחים בגיליון זה, הגרד"ב לאו מציג את עמדת מועצת הרבנות הראשית ורוב דייני בית הדין הגדול בעניין דרך חיוב האב במזונות ילדיו בימינו, כתגובה למאמר של הדיין הרב אוריאל אליהו בנושא באחד הגיליונות האחרונים של 'המעין' (תגובת הרב אליהו תובא בעז"ה בגיליון הבא), ובהמשך מובא מכתבו של הראשל"צ הגר"י יוסף בעניין חובת הקימה לפני רב בזמן הזה, שנכתב כתשובה למאמר של שני למדנים צעירים שמתפרסם בגיליון זה. חייבים לציין עוד את המכתבים של הרידב"ז ושל הגרשז"א שמתפרסמים כאן לראשונה, את הדיון המעמיק בשאלה שעומדת להיות בקרוב מעשית בכל בית בישראל והיא כשרות הבשר המתורבת (=המלאכותי) לסוגיו השונים, את הדיון בדרכי הפסיקה של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל, ועוד מאמרים והספדים ותגובות, כולם אהובים וכולם ברורים.

ממערכת 'המעין' נפקד לפני שבועות ספורים ותיק חברי המערכת, הרב פרופ' שמעון בולג זצ"ל, שמת מיתת נשיקה בביתו בליל שבת פרשת במדבר. הרבה למד, הרבה לימד, הרבה כתב, והרבה פעל גם בתפקידו כחבר מכובד במערכת 'המעין'. ארץ ישראל חסרה עתה גברא רבה. ברכת נחמה לאלמנתו שתח', למשפחתו, לתלמידיו ולכל אוהביו הרבים. תנצב"ה.

המערכת מברכת את מנויי 'המעין' וקוראין בקיץ מבורך ובריא, ובבשורות טובות לכלל ולפרט במהלך סופה של שנת תשפ"ב, ולקראת שנת תשפ"ג שתחל בעז"ה עם ברכותיה.

הק' יואל קטן

על שלמה אומן ז"ל*

שלמה. חיוך. בלורית פרועה. צעיף מתבדר ברוח. איש שיחה. רחב אופקים. חד מחשבה. בן תורה. בקי ברזי המוסיקה. עולמות שונים הארוגים זה בזה לכלל שלמות יוצאת דופן. מבין השיטין של המכתבים שכתב לחברים ולבני משפחה ניכרת דרך ברורה, חובקת עולם, של מי שהיה מצוי בעולמה של תורה - אבל גם ראה עולם וחי בו**.

שלמה נולד בירושלים בט"ז בסיוון תשי"ז, בן בכור להוריו ישראל שיח' ואסתר ז"ל. אמו הייתה בתו של ד"ר פלק שלזינגר, מנהל בית החולים "שערי צדק". המשפחות של אביו ושל אמו היו יוצאות גרמניה, והוריו חינכו את ילדיהם על ברכי שיטת "תורה עם דרך ארץ". הוא למד במוסדות 'חורב' בירושלים, תחילה בבית הספר היסודי ולאחר מכן בישיבה התיכונית. גם בבית הספר ספג שלמה אווירה זו - לימוד תורה מעמיק עם השכלה רחבה, יראת שמים ופיתוח האישיות. שלמה אהב ספרים, ורכש לעצמו ידע ביבולוגרפי נדיר בתחום ספרי הקודש. הידע הזה עמד לו לימים כשנתבקש ע"י דודו, ראש ישיבת שעלבים הרב מאיר שלזינגר שליט"א, לבנות ולהרחיב את ספריית הישיבה בשעלבים.

שלמה היה חברותי ומעורב עם הבריות. אוהב הארץ ונופיה, המטייל בה ומכיר אותה היטב. בטיוליו הרבה לצלם וגילה כישרון רב גם בתחום הצילום. בפעילותו הענפה בתנועת הנוער "עזרא" תרם הן לפעילות החברתית והן לגיבוש הערכי. הוא היה חבר בתנועת הנוער למן תחילת הדרך כחניך צעיר ועד לחברות בהנהגה המרכזית של התנועה.

לאחר הישיבה התיכונית עבר שלמה לישיבת ההסדר בשעלבים. הוא נלקט בישיבה חיש מהר והפך לאחד מעמודי התווך שלה. הישיבה הפכה עצם מעצמותו ובשר מבשרו, והוא הזדהה עמה לחלוטין. לימוד התורה מילא את כל ישותו, כפי שיעידו המכתבים הרבים שכתב באותה שנה להוריו שהיו בארצות הברית.

* נלקט וסודר עם שינויים קלים מתוך הדברים שנכתבו ע"י בני משפחתו וחבריו, ונדפסו בראש הספר שהוציאה לאור משפחתו בשם שכה נאה לו 'את העולם נתן בלבו' (על פי הפסוק בקהלת ג, יא), ירושלים תשס"ז, עמ' 23-9.

** המכתבים נאספו בספר הנ"ל.

ביחסו לתורה שאף שלמה לחדור לעומקה של הלכה. לשקוע בים התלמוד ולהקיף אותו. לספוג ולהיות ספוג מעולמה של תורה. "שהתורה תכנס לעצמות" כפי שהתבטא באחד ממכתביו. אבל שלמה לא רק קלט תורה, הוא גם הקרין תורה. תורה שהיא תורתו, תורה שחותם בעליה טבוע בה. בלימודו הוא התרחב ופרץ לתוך נושאים, מקורות ואופקים חדשים. שלמה יצר וחדש בעולמה של תורה, וגם את הישן הפך לקנין ייחודי שלו. כששלמה נכנס לסוגיה בגמרא, היה רואה עצמו כמי שתר את הסוגיה, דורש וחוקר ואינו מניח פינות אפלות ובלתי בהירות.

בזכותו ובזכות כישוריו זינק אוצר הספרים של ישיבת שעלבים מספרייה קטנה לאוצר גדול. הוא היה מזרז את חבריו לעזור בעבודות שונות הקשורות לאוצר הספרים. הוא היה אומר להם שצריך להכיר את הספרים, וצריך לדעת להשתמש כראוי באוצר הספרים. הוא נהג להיכנס בסערה לספרייה באמצע ויכוח לוהט בגמרא עם החברותא, ולשלוף במהירות ממדף זה וממדף זה ספר אחר ספר כדי להוכיח נקודה מסוימת בוויכוח ביניהם. הוא הכיר את תוכנם של רוב ספרי אוצר הספרים, ואף רבים מחוצה לו.

בסוף קיץ תשל"ז התגייס שלמה לחיל השיריון במחזור גיוס מיוחד של בני ישיבות ההסדר. גם בצבא בלט שלמה כבן תורה וכמנהיג. כך לדוגמה ביום כיפור תשל"ז אירגן שלמה את התפילה בבסיס בו שהה עם חבריו, עבר לפני התיבה ודאג לשוות לתפילה אופי ישיבתי.

לקראת סוף חורף תשל"ז חזר שלמה לישיבה למשך שנה, ובחורף תשל"ח חזר לצבא לפרק זמן נוסף של חצי שנה שבו שהה בסיני. בפלוגה שלו התקבצו הרבה חברים רציניים, הן מבחינה דתית הן מבחינה אינטלקטואלית וחברתית, ושלמה מצא שפה משותפת עם רבים מחיילי הפלוגה עד כדי ידידות נפש. עם חבריו לפלוגה שירת גם במילואים, למעשה עד ליום מותו. גם אל כמה קצינים התקרב מאוד, והיה משוחח אתם שיחות רבות במהלך השירות. האווירה המיוחדת ששררה בפלוגה נוצרה לא מעט בזכות אישיותו הכובשת ורמתו התורנית הגבוהה.

תכונת המנהיגות שהייתה לשלמה בלטה במיוחד בתקופת שירותו הצבאי. הוא התעסק בצורכי הציבור בכל תקופות השירות. אם כגבאי בית הכנסת ואם כ"שר החוץ" של הפלוגה, תפקיד אשר מילא על הצד הטוב ביותר. הוא דאג לקיום סעודה שלישית בין הערביים, סעודה שהיתה מלווה בשירה ובדברי תורה של שעת רעוא דרעווין, ולא חסך מאמצים כדי להביא לאווירה חמה יותר בשבתות.

לאחר השחרור מן הצבא חזר שלמה לישיבה, וסביב פורים תשל"ט נשא לאשה את שלומית קהן מירושלים. את ביתם הקימו בקריית הישיבה בשעלבים, והבית הפך תוך זמן קצר למרכז חברתי ותרבותי. לימים נולד בנו דוד, והאב הגאה הקדיש

לו חלק ניכר מזמנו. עם סיום הלימודים בישיבת ההסדר החליט שלמה להעמיק את השכלתו התורנית בישיבת מיר בירושלים, ולמד בה במהלך שנת תשמ"א. על אף רקעו השונה נקלט שלמה בישיבה היטב, וידע להעריך את יתרונותיו של מקום הלימוד החדש כמקום תורה. באותו הלהט ובאותו שכל שבהם הסביר שלמה את החשיבות של ההליכה לצבא, ידע גם להגן על דרכו של עולם הישיבות מפני אלה שניסו לשלול ולתקוף אותו.

בשנת תשמ"ב החל שלמה ללמוד בפקולטה למשפטים שבאוניברסיטה העברית בירושלים. בלימודיו נתגלה כישירונו הרב, והוא בלט בחריפותו. הוא הרבה להשוות את סוגיות המשפט למקורות בתלמוד ובפוסקים, וגילה את גדלותו כתלמיד חכם.

כשנפתחה מלחמת שלום הגליל גויסו שלמה וחבריו ונשלחו ללבנון. ב"ט בסיוון תשמ"ב נפל שלמה בלבנון, כשפגזו של טנק סורי פגע בטנק שבו שימש כתותחן. הוא נהרג יחד עם חברו ללימודים בישיבת שעלבים אברהם חיים מוצן ז"ל ששימש כנהג, ועם מפקד המחלקה יצחק אלעזרי ז"ל. חבר אחר מהישיבה ששימש כטען-קשר בטנק, פנחס בק, נפצע קשה, אך ב"ה ניצל. שלמה לא זכה להכיר את בתו שלומציון שכה חיכה ללידתה.

שלמה היה איש תורה, ובה בשעה לא הניח ידו גם מתחומי הרוח האחרים. מילדותו התעניין במדעים השונים, וקרא והכיר ספרי מדע רבים. הוא התעמק בפילוסופיה של אנדרה נהר, התפעל משירתו של אורי צבי גרינברג או מהברקה של עגנון, וציטט מכתביהם של הרב קוק והרב הירש. בכל תחום התעניין, מתחומי הרוח הצרופים דרך מדעי הטבע והמתמטיקה, ועד לפוליטיקה ולבעיות אקטואליות אחרות, והכל - תוך הפגנת ידע והבנה עמוקה בדברים.

שלמה היה כאבן שואבת. תמיד במרכז, תמיד מדבר - ותענוג לשמוע. בכל נושא שעולה הוא מנתח בחדות ומשתמש בידע הרב שלו מתחומים שונים ומגוונים. בכל מקום ששלמה עמד ודיבר, אנשים אהבו לבוא ולהיות מסביב. אם ראית חבורה של אנשים מקובצת ודנה בלהט בנושא זה או אחר, חזקה ששלמה שם, והוא מנהל את העניינים ובוחר בנושאים לדיון או לשיחה... בהמתנה ליציאה למילואים ושלמה מרצה על כלכלה, על בעייתיה של ישראל, וכולם מקשיבים. ולפני מטווח - ניתוח של המצב הפוליטי.

כבר בגיל צעיר נמשך שלמה למוסיקה בכלל ולפסנתר בפרט. בכל שלב בחייו לא ויתר על הנגינה ועל ההאזנה למוסיקה קלאסית, והמוסיקה מילאה חלק נכבד מחויותיו. פעמים רבות בימים שלמד בישיבת שעלבים ישב שלמה בבית המדרש ולמד עד קרוב לחצות הלילה, ואז היה יורד לחדר המוסיקה של קיבוץ שעלבים לנגן בפסנתר במשך כחצי שעה. גם כשהיה חוזר מאובק מן הצבא, התרמיל עדיין על

כתפו - הוא היה מתיישב ליד הפסנתר בחיפזון ובשובבות ומתחיל להכות בקלידים. בעוצמה ובעדינות, במרץ רב וגם בדקות, כאילו לא נפרד מן הפסנתר מעולם.

* * *

שלמה חשש מן המלחמה. יש בחורים הרואים במלחמה אתגר, מין כיף כזה, הרפתקה... אצל שלמה לא כך היו פני הדברים. החיים שלו היו מלאים ויפים. במכתב לידיד הוא ציטט את הרב הירש על הפסוק "כמה ימי שני חיך" (בראשית מז, ח) - כמה ימים חיית חיים אמיתיים, חיים של תרומה לעצמך ולכלל. אצל שלמה היה כמעט כל יום כזה - יום של תרומה לעצמו ולכלל, ואת החיים האלה לא רצה להפסיד. עם זה, הוא הלך, לא התחמק, וגם בצבא וגם במלחמה הוא עשה את המוטל עליו על הצד היותר טוב, עד שנפל.

ימי שני שלמה היו רבים וטובים. בחייו הקצרים הוא הספיק ללמוד, ללמד, לשמור, ולעשות; לתרום לעצמו ולכלל; להוליד ילדים שממשיכים לחיות; ללמד תלמידים; שממשיכים להתקדם; ללמוד עם חברותות שרעיונותיו טבועים עמוק בתודעותיהם; להדריך חניכים ולטבוע גם בהם את דרכיו ואת רעיונותיו; ולמעשה להשפיע בצורה ניכרת כמעט על כל אדם שאיתו בא במגע. במובן זה שלמה ממשיך לחיות. תנצב"ה.

מערכת המעיין, הנהלת מכון שלמה אומן

וראשי ומנהלי ישיבת שעלבים

מתאבלים מרה

על פטירתו של ידידנו

הרב פרופ' שמעון בולג זצ"ל

תלמיד חכם מופלג ורב פעלים

איש של 'תורה ודרך ארץ' באופן מושלם

מחבר הספר החשוב 'ברכות בחשבון'

ותיק חברי מערכת 'המעין'

ניחומים לביתו ולכל קרוביו ומוקיריו

תנצב"ה

המעין

בירורים הלכתיים ויחסם למציאות*

בעולם הלומדים מקובלת חלוקה בין שני סוגי חזקות - חזקות בירור וחזקות הנהגה¹. חזקת בירור היא מעין סטטיסטיקה, ותפקידה לברר את המציאות שלגביה אנו מסתפקים. לתחום זה שייכות חזקות כגון "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות", "אין אדם פורע תוך זמנו", "אשה דייקא ומינסבא", "אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו" וכו'. רובן של חזקות אלה שייכות לתחום הפסיכולוגי וההתנהגותי, שבו אמדו חכמים את דעתו של אדם והחליטו שכך היא נטייתו הטבעית ולכן כנראה כך אירע בפועל. חזקות אלו, כאמור, מבררות את המציאות, ועל פיהן ניתן לומר שאכן, לדוגמה, החייב לא פרע את חובו, ולכן נקבעה ההלכה כפי שנקבעה. חזקות אלו יש להן קווי דמיון עם מושג ה"רוב". לתחום השני שייכות חזקות הנהגה, ובמיוחד אותן חזקות השייכות לתחום של "חזקה דמעיקרא", כגון חזקת איסור, חזקת היתר, חזקות טומאה וטהרה וכו'. משמעות המושג "הנהגה" בהקשר זה היא, שאין כאן הכרעה של התורה שכך היא המציאות, דהיינו שהסיבה לטומאה או לטהרה עדיין קיימת, אלא שיש לנהוג **כאילו** היא ממשיכה להתקיים, ללא התייחסות לספק שנוצר באשר לקיומה. מושג זה בגילוייו הקיצוניים כולל אפילו את האפשרות שהתנאים בשטח אכן השתנו, אך מכיוון שלא בטלה החזקה אנו משאירים את המצב ההלכתי הקודם על כנו. על אפשרות זאת נרחיב את הדיבור להלן. אנו ננסה, לאור מספר דוגמאות, לבחון את החלוקה הנ"ל, ויתכן שנגיע למסקנות קצת שונות א"ה.

נקודת מוצא לדינו היא ההנחה שלכל דין ישנה מציאות המכתיבה אותו, בין אם זהו דין מתמשך או דין משתנה. עקרון זה נוסח על ידי הרב אביגדור עמיאל בספרו 'המידות לחקר ההלכה' (מידה יג פרק א):

כל דין קשור לאיזו מציאות של עצם או של פעולה, ואי אפשר לדין שיתהווה בלי איזו מציאות... באופן שכל התהוות דין בא על ידי התהוות מציאות, וכל שינוי בדין בא ע"י שינוי במציאות...

* מאמר הלכתי-למדני שכתב שלמה ז"ל בישיבת שעלבים בהיותו בשיעור ד', ונמצא בין ניירותיו. לא ברור אם כתב אותו לעצמו, או התכוון לפרסם אותו ב'מספרא לסיפא' בטאון ישיבת שעלבים, או במקום אחר. סוף המאמר חסר, וחבל על דאבדין. המאמר פורסם לראשונה בין שאר מכתביו ומאמריו בספר 'את העולם נתן בלבו' (ירושלים, תשס"ז) עמ' 218 ואילך, ומפורסם כאן שוב עם תיקונים קלים. י"ק.

1 עיין בנושא זה באפיקי ים ח"א ס' ג.

בשו"ת גאוני בתראי (סי' ה) נשאלה שאלה כדלהלן: נשחטו שבע בהמות, וחציה של אחת מהן נמכר בחזקת כשרה. אחר כך נמצאו סימני טריפה באחת הבהמות, ולא ידוע אם הבשר שכבר נמכר היה שייך לבהמה הטריפה או לא. מתעוררת כאן בעיה: ההלכה היא שאותו חצי בהמה שנמכר מותר באכילה מטעם "כל דפריש מרובא פריש", ואילו חציה השני של אותה בהמה, זה שנשאר בחנות, אסור באכילה עם שאר הבהמות שבחנות כדין קבוע, ו"כל קבוע כמחצה על מחצה דמי". בתשובה הנ"ל התירו הן השואל והן הנשאל את הבהמה כולה, היות שאי אפשר לחלק את הפסק המתייחס לבהמה אחת לשניים, ואם מתירים חצי זה על פי הכללים ההלכתיים אזי גם החצי השני מותר.

בספר שב שמעתא (שמעתא ד פרקים ג-ד) מאריך המחבר לדון בנושא זה, ומביא את דעת הפרי חדש שדוחה בתקיפות את הפסק הזה, וקובע:

וכן המנהג פשוט אף בכבש אחד להתיר מה שנמכר כבר ופירש, ולאסור מה שנשאר בחנות שעדיין לא פירש. וכל שיעורי חכמים כך הוא. ומי שאינו מורה כן לא ידע באיסור והיתר בין ימינו לשמאלו...

כבר בשלב זה ניתן לומר שהמתירים גם את חציה השני של הבהמה רואים בעקרונות של "כל דפריש" ושל "כל קבוע" עקרונות מבררים, ועל כן לא ייתכן שיתקיימו בירורים סותרים לגבי כשרותה של אותה בהמה, ואילו הפרי חדש תופס שאלו הם דינים הנהגתיים גרידא, ועל כן יכולה בהמה אחת לפרנס שני דינים הנראים סותרים, היות שדינים אלו לא מתייחסים לשאלה העובדתית האם ניקב בית הכוסות בבהמה זו או לא.

השב שמעתא מתפלמס עם הפרי חדש, ומסייג את קביעתו ש"כל שיעורי חכמים כך הוא". שלוש ראיות מביא השב שמעתא על מנת להגביל את דברי הפרי חדש:

1. בגמרא בנידה (ב, ב) עולה שבניגוד לדברי הפרי חדש לגבי רוב, חזקה של גוף אחד יכולה להשפיע על גוף שני: אם טבל אדם במקוה, ואחרי כן נמדד המקוה ונמצא שחסרו בו המים ואין בהם שיעור ארבעים סאה, ניתן היה לטהר את הטובל בעזרת חזקת הכשרות של המקוה, אלמלא היה כאן מצב של תרתי לריעותא: חזקה דהשתא של המקוה שחסר, וחזקת הטומאה של הטובל. חזקת הכשרות של המקוה יכולה הייתה להתגבר על חזקת הטומאה של הטובל, אף שאלו הם גופים נפרדים, ולפי שיטת הפרי חדש אפשר היה שיעמוד זה בחזקתו וזה בחזקתו.
2. דוגמה נוספת העולה בסוגיה שם: אם ייחד אדם חבית יין להפרישה כתרומה גדולה, והפרישה בפיו, וכשבא ליתנה לכוהן נתגלה שהחמיצה, הרי שבתנאים מסוימים מועמדת החבית על חזקתה שהייתה יין, וסותרת בזה את חזקת הטבל שהייתה לשאר חביות היין מטעם הקשר המציאותי שבין שתי החזקות.

3. בגמרא בחולין (ט, א) נאמר, שאם לא נבדקו הסימנים לאחר השחיטה הבהמה דינה כטריפה ואסורה באכילה, ולדעות מסוימות היא אף טמאה בטומאת נבלה כדין בהמה שלא נשחטה אלא מתה. גם כאן, מתגברת חזקת האיסור של הבהמה על חזקת הטהרה של הגופים האחרים, היות שיש קשר מציאותי ביניהם.

על מנת להתאים מקרים אלו לשיטת הפרי חדש, מנסח השב שמעתתא את העיקרון הבא: כאשר הספק בשני הגופים הוא נפרד, דהיינו שהייתה מתעוררת שאלה נפרדת לגבי כל גוף וגוף גם לולא קיומו של הגוף השני, אזי הדיון בהם יהיה נפרד, ותיטכן פסיקה לגבי גוף אחד שהרקע המציאותי המיוחס לה יסתור את הרקע המציאותי המיוחס לפסיקה אחרת, מכיוון שהרקע המציאותי אינו רלוונטי. ואולם, כאשר הספק הוא אחד, דהיינו שהספק בגוף האחד הוא רק תולדה של הספק בגוף השני, ולפנינו בעצם ספק אחד בעל שתי השלכות, חייבים אנו לפשוט את שתי ההשלכות באופן אחד, שהרי הספק הוא אחד, ולא ייתכנו שתי פשיטות לספק אחד.

כאן כבר רואים אנו הסתייגות מסוימת מעקרון אי-הרלוונטיות של הרקע המציאותי של הפסיקה, שהרי לכשנבחן את הדברים תצוץ בעיה. אם טוענים באורח קיצוני שאין כל משמעות לרקע המציאותי המתלווה לפשיטת הספק, ומדובר כאן בהנהגה גרידא, אין כל סיבה לכאורה שלא נפשוט את הספק לשני פנים, שהרי בעצם אין כאן פשיטה של הספק, ומדוע לא נתנהג לגבי נושא א' באופן אחד ולגבי נושא ב' באופן אחר?

לכשנתבונן, נראה כי קושיה זו קשה על הפרי חדש רק מהגמרא בחולין, ולא מהמקרים של מקוה וחבית. במקוה וחבית אין לנו שני עצמים העומדים לדיון שתלויים בספק מציאותי אחד, אלא רק עצם אחד. לדוגמה, במקרה של מקוה כל ענייננו הוא בטובל. אין לנו כל עניין בשאלה בדבר חסרונו של המקווה או שלמותו, אלא רק במידה שזה נוגע לטומאתו של הטובל ולטהרתו. יהיה זה חסר היגיון לפסוק שהמקוה הוא בחזקת מלא והטובל נשאר בחזקת טומאתו, שהרי אם כן לאיזו מטרה פסקנו שהמקווה הוא בחזקת מלא? במילים אחרות, האמירה שהמקוה הוא בחזקת מלא היא אמירה שוות-ערך לאמירה שכל הטובלים בו טהורים, שהרי זו משמעות חזקתו כמלא. אין כאן שני גופים העומדים לדיון ותלויים זה בזה, אלא רק גוף אחד - האדם הטובל, ולגביו אפשרית רק תשובה אחת (וכנ"ל לגבי היין שבחבית).

אך בנידון הגמרא בחולין אין הדבר כן. קיימות שתי בעיות הלכתיות נפרדות, שאמנם נובעות מאותו ספק מציאותי, ובלי הספק בעניין אחד לא היה קיים הספק בעניין אחר (ובכך נבדל נושא זה מנושא הדיון של גאוני בתראי). יכולים אנו לתאר לעצמנו מצב שבו הבהמה תהיה מותרת באכילה, ובכל זאת תהיה טמאה בטומאת נבלה, ושתי השאלות העולות לדיון בעלות משמעות מצד עצמן. הסתירה בין הפסקים

קיימת רק מכיוון שהם תלויים בספק מציאותי אחד, ועל כן מקשרת הגמרא ביניהם. ואם כן, חוזרת קושייתנו למקומה: מדוע, לפי דברי הפרי חדש, מתחשבים אנו ברקע המציאותי ומקשרים בין שתי הפסיקות, שהרי כאן, אם אכן נתעלם מן המציאות, לא תצוץ סתירה הגיונית אם מחזיקים אנו בשיטת ההתעלמות מן המציאות. וצריך עיון.²

השב שמעתתא ממשיך להתפלמס עם דעת הפרי חדש, ומוכיח נגדה מגמרא מפורשת במסכת כתובות (יג, ב). הגמרא דנה שם באישה שקיים לגביה ספק אם נבעלה לכהן ולממזר או לא. התוצאות של ספק זה הן שתיים: אחת, כשרותה של האישה להינשא לכהונה; והשנייה, ספק על צאצאיה אם הם כשרים לבוא בקהל או לא. נחלקו שם תנאים אם להאמין לדברי האישה האומרת שלא נבעלה לפסול, ורבן גמליאל ורבי אליעזר פוסקים להאמין לה. אליבא דשיטה זו דנו שם בגמרא מה דינה של הבת. המכשירים את האם מאמינים לה על סמך חזקת כשרות שיש לה, והדיון הוא האם חזקה זו מועילה גם לבת. מסקנת הגמרא שאכן חזקה זו מועילה גם לבת. מקרה זה עונה על כל דרשות הפרדה שפיתח השב שמעתתא בשיטת הפרי חדש, שהרי ההסתפקות בבת קיימת גם ללא כל הסתפקות באם (כגון במקרה שהאם כבר פסולה לכהונה), ובכל זאת פוסקת הגמרא ש"מאן דמכשיר בה מכשיר בבתה". מכאן מוכח הרקע המציאותי של הפסיקה על פי חזקות, שהרי כשרות האם אומרת שלא נבעלה במציאות לנתין ולממזר, ועל כן אין הבת אסורה לבוא בקהל.

הראיה הבאה שמביא השב שמעתתא בדיונו חשובה לנו ביותר, היות שזהו מקרה שבו גם אנו ניאלץ להודות שקיימת פסיקת הלכה ללא התחשבות, כביכול, ברקע המציאותי. במשנה בטהרות (פ"ו מ"א) מובאת מחלוקת באשר למסוכן, דהיינו אדם שהוא ספק חי ספק מת, המועבר מרשות הרבים, שבה ספק טומאה דינו טהור, לרשות היחיד, שבה ספק טומאה דינו טמא. לדעת רבנן, כאשר הוא ברשות היחיד ספקו טמא, וכאשר הוא ברשות הרבים ספקו טהור. שיטת רבי שמעון היא שרשות הרבים מפסקת. הרמב"ם בפירושו מסביר את שיטת רבי שמעון, שאי-אפשר לטעון שקודם היה המת ברשות היחיד ועל כן היה נחשב מת שהרי ברשות היחיד ספקו טמא, ואחר כך היה חי כשהיה ברשות הרבים. לכן רשות הרבים מפסקת - היא מבטלת את דין הטומאה הקודם ברשות היחיד מחמת ה**סתירה המציאותית**. רבנן, לעומת זאת, סוברים שאין הסתירה המציאותית מענייננו, וניתן לפסוק שקודם לכן הוא היה טמא ואילו כעת הוא טהור, והלכה כרבנן. דבר זה מעיד, לכאורה, על חוסר זיקה בין ההלכה של ספק טומאה ברשות היחיד וברשות הרבים למציאות של גורמי הטומאה המקובלים.

2 נראה שהפרי חדש ייאלץ להסביר את הגמרא בחולין על דרך הגר"ש שקאפ בשערי יושר שער ב פ"ו, עיי"ש.

השב שמעתתא דוחה עמדה זו, ותולה את המחלוקת שבין רבי שמעון לרבנן בהשקפותיהם על דין ספק טומאה ברשות הרבים וברשות היחיד. רבי שמעון סובר שדין "ספק טומאה ברשות הרבים טהור" פירושו טהור ודאי, ודין "ספק טומאה ברשות היחיד טמא" פירושו טומאה מספק, ועל כן לשיטתו מכריע דין הוודאי ברשות הרבים את דין הספק הקודם לו ברשות היחיד, ומוכרע הספק לטהרה, היינו לחיים. רבנן לעומת זאת סוברים שהן דין טומאה ברשות היחיד והן דין טהרה ברשות הרבים הנם דינים **ודאיים**, ובהתמודדות בין ודאי לוודאי אין הכרעה, ושני הדינים נשארים על כנם.

כפי שנראה להלן, הכוונה איננה שיש כאן התנגשות כוחות בין ודאי לספק, והוודאי בגלל כוחו הרב מכריע את הספק אליבא דרבי שמעון, ולרבנן ודאי וודאי מתנגשים ואין ביניהם הכרעה, אלא מדובר בהשקפה יסודית בדבר דין זה של ספק טומאה ברשות הרבים וספק טומאה ברשות היחיד³...

3 כאמור בהערה הראשונה המשך חסר, וחבל על דאבדין.

מערכת המעיין, הנהלת מכון שלמה אומן
 וראשי ומנהלי ישיבת שעלבים
 אבלים וכואבים
 על פטירתו של מנהל הישיבה שנים רבות
 איש חיל רב פעלים
 עושה חסד לאלפים

ר' שלום צבי כספי ז"ל
 עמוד התווך של קריית חינוך שעלבים
 איש ירושלים, לוחם מלחמות ישראל
 ניחומים למשפחתו ולכל מוקיריו
 תנצב"ה

מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל*

כ"ג בתמוז תשל"ו

אבא היקר!

אינני יודע אם אצליח לסיים את המכתב הזה היום, משום שאנו עשויים לצאת בכל רגע לבקו"ם [=בסיס קליטה ומיון], אגף במחנה 'תל השומר' בו מתייצבים החיילים החדשים], ולכן אנצל את רגעי החופשה האחרונים האלה לשרבט כמה שורות.

ראשית אני רוצה לומר, שכפי שיעצת לי בפסח הצלחתי לעורר בקרבי רגש מסוים של אושר וזכות ערב השירות הצבאי. אני שמח ואסיר תודה על כך שניתן לי להגן על חיי שלי, על חיי משפחתי ועל קיום המדינה הזאת, ולהפסיק להיות תלוי באחרים בלי לתרום בעצמי. ברמה גבוהה יותר, זכות היא לי ליטול חלק פעיל בתהליך הזה ששמו קיומה של מדינת ישראל, אשר יש לו, ללא ספק, משמעות רוחנית גם עבור אדם שלא שייך בכל לבו לגוש אמונים. אמת, דרושים מחשבה והרהור כדי לרכוש את הנכונות לתרום לכך את כל מה שיש לך, כולל חייך - אך אני מרגיש שאני מוכן, פחות או יותר, לעשות גם את זה, וכשאני אומר מוכן, כוונתי להכנה שהיא עמוקה יותר מסיסמאות קולניות ומהצהרות דרמטיות.

אני מודע היטב לעובדה שבמרוצת השירות עצמו לא הכל ייראה כמקודש ונעלה, אך אני מאוד מקווה שתמיד תהיה לי ההרגשה שזיעה, טנקים, לילות ללא שינה, כל אלה הם מצוות - מצוות ממדרגה ראשונה. אינני שש לקרב, אך יחד עם זאת כולנו חייבים להבין שאם זהו הכלי הדרוש לשמירה על מה שיש לנו, אזי נודע לכלי זה מעמד של קדושה.

אני, בעזרת חברי, קבעתי לעצמי סטנדרטים גבוהים להתנהגות דתית במרוצת השירות הצבאי, כי אנו מתייחסים לשירות הזה לא כסיום תקופת החינוך בבית ובישיבה - אלא כחלק בלתי נפרד של אותו חינוך ממש. הנקודה הזאת הודגשה מאוד על ידי הרבנים שלנו, ואני קיבלתי זאת. אני בהחלט אשתדל להיות חייל טוב, לא להתחמק מתפקידים חשובים, לא להיות למעמסה על חבריי ולקבל הכל בחיך רחב.

באהבה, שלמה

* מכתב מס' 51 בספר 'את העולם נתן בלבו'. תורגם מאנגלית. נוספו תיקונים קלים.